

ІНФОРМАЦІЙНІ ВІДНОСИНИ

Розглянуто поняття, сутність, особливості та значення інформаційних відносин. Наведено класифікацію груп суспільних відносин, які складають предмет інформаційного права.

Ключові слова: інформація, інформаційні правовідносини, предмет інформаційних правовідносин, зміст інформаційних правовідносин.

Інформаційні відносини характеризуються певним похідним характером і багатоаспектною. Підхід Я. Гонцяж щодо природи інформації, інформаційних відносин, за яким «дискусійними є практично всі основоположні питання теорії щодо інформації», можна повною мірою віднести і до інформаційних правовідносин [5]. Окремі сторони цієї проблеми досліджувались уже на межі ХХ-ХХІ ст. Поняття інформаційних правовідносин розглядалися в роботах К. І. Белякова, О. В. Олійника та ін. [2; 8]. Навряд чи можна робити висновок, що вже сформовано основну термінологію інформаційного права України, на даному етапі ще формується концепція інформаційних правовідносин, але окремі положення вчення про них вже існують. Саме вони і слугували поштовхом для розвитку досліджень ХХІ ст. У 90-ті рр. минулого століття цей напрям інформаційно-правової науки пов'язувався з поглядами Ю. А. Нисневича, А. А. Письменського, М. М. Россолова, І. М. Россолова, В. Д. Елькина та ін. [7; 9; 11].

Однак найбільш інтенсивно цей напрям став досліджуватись на початку ХХІ ст. в Україні й знайшов відбиття у працях І. В. Арістової, В. Белякова, О. Г. Додонова, Р. А. Калюжного, В. С. Цимбалюка, О. Г. Марцінюка, В. Д. Гавловського, В. В. Гриценко та ін. [1; 2; 3; 10]. Збагачення, глибина досліджуваних проблем не виключає і того, що одностайності зі значної

кількості питань ще не досягнуто. Це зумовлюється дуже інтенсивним розвитком даного кола суспільних відносин, інформаційного законодавства, появою нових або вдосконаленням уже існуючих суспільних явищ, які потребують адекватного правового регулювання в режимі інформаційно-правової галузі.

Розвиток теорії інформаційних правовідносин ґрунтується на принциповому розмежуванні типів останніх. Інформаційні відносини безпосередньо пов'язані з формуванням, створенням, перетворенням та використанням інформації, зберіганням інформації, передачею і розповсюдженням інформації та ін.

На цьому положенні фактично і ґрунтується принциповий розподіл відносин, які мають регулюватись на засадах влади й підпорядкування та на умовах угод. При цьому треба погодитися з А. Гевлич, що до такої системи логічно додати і відносини, «що виникають з приводу реалізації основних інформаційних прав і інтересів громадян України, інтересів суспільства і держави в інформаційній сфері» [4, с. 9–15].

М. В. Фігель характеризує інформаційні правовідносини як урегульовані нормами інформаційного права суспільні відносини, учасники яких виступають носіями юридичних прав і обов'язків, що регулюють приписи щодо створення, розподілу та використання інформації, які містяться в цих нормах [17, с. 234].

О. В. Синеокий підкреслює, що інформаційні правовідносини – це суспільні відносини, які виникають під час створення, розподілу та використання інформації та врегульовані нормами інформаційного права, учасники якого володіють відповідними юридичними правами та обов'язками [16, с. 98]. Безумовно, деталізованому правовому регулюванню підлягають такі інформаційні відносини, які виникають під час руху інформації, формуються між специфічними суб'єктами та відносно певного об'єкта. Стосовно першого – це обов'язкова наявність суб'єкта владних повноважень або безпосередньо держави, стосовно другого – це специфічний різновид інформації, яка належить державі або територіальним громадам. Окремі норми приватного права стають

наскрізь пронизаними публічно-правовими принципами «... Кінцева мета і публічних, і приватних відносин усе одно та ж сама: різний тільки спосіб її виконання, здійснення. У приватному праві вона здійснюється шляхом особистого самовизначення; у публічному – шляхом сукупної діяльності цілого суспільства» [16, с. 102].

Участь держави в регулюванні процесів суспільного розвитку неминуче призводить до владарювання – підпорядкування, що лежить в основі державної організації. «Держава є владною організацією і разом з тим є правовою організацією, оскільки владарювання будується на принципі взаємності. Тільки допустивши те й інше припущення, можна цілком охопити справжню реальність держави. Але це неминуче приводить до ідеї публічного права» [16, 306].. Реалізація інтересів окремих осіб здійснюється як шляхом визначення рамок поведінки особистості, закріплених правовими приписами, так і організацією устрою та діяльності органів, що забезпечують реалізацію державного примусу.

Інформаційні правовідносини, виступаючи різновидом правовідносин узагалі, характеризуються і всіма їх ознаками: виникають на підставі інформаційно-правової норми; виступають як форма реалізації інформаційно-правової норми; мають вольовий характер; обумовлені інтересами держави; гарантуються державним примусом і т. ін. Щоправда, варто враховувати, що ці ознаки формалізуються в умовах впливу на інформаційну діяльність у специфічному вигляді завдяки низці засобів та форм, що притаманні виключно інформаційно-правовому регулюванню. Ідеться і про зміст інтересу, який реалізується, співвідношення видів інтересів, природи примусу в окремих інститутах інформаційно-правової галузі тощо.

Специфічні ознаки інформаційних правовідносин обумовлені предметом та методом регулювання. Передусім це стосується сфери регулювання – інформаційної системи держави, визначення меж інформаційної діяльності держави. Крім цього, інформаційні правовідносини є публічно-правовими відносинами, що походять від влади та виступають формою реалізації

публічних інтересів. Реалізуючи імперативний припис, інформаційно-правові норми, засновані на підкоренні зобов'язаної сторони інформаційних правовідносин владній, держава видає владні приписи, яким мають підкорятися інші суб'єкти інформаційних правовідносин. До того ж інформаційні правовідносини є похідними правовідносинами та виступають як публічні відносини, які мають правову форму і виражають публічний характер.

В. С. Цимбалюк зазначав, що головною особливістю інформаційних правовідносин є те, що вони виступають юридичною формою вираження та закріплення інформаційних відносин, які, у свою чергу, є формою певних публічних відносин [18, с. 11]. Т. А. Костецька також підкреслює, що інформаційні правовідносини знаходяться у сфері впливу держави як відносини, що виникають у процесі інформаційної діяльності суспільства, держави, засобів масової інформації в інформаційній сфері [10, с.64]. На підставі цього ми доходимо зрозумілого та сприйнятого всіма інформаційниками-правознавцями висновку, що інформаційні правовідносини є юридичною формою вираження інформаційних відносин, коли останні можуть існувати виключно в правовій формі.

Суттєвою ознакою інформаційних правовідносин є їх інформаційний характер. Це зумовлюється змістом інформаційних правовідносин, які виникають, змінюються і припиняються саме при формуванні, розповсюдженні й використанні інформації, необхідної для існування держави, забезпечення потреб суспільства та територіальних громад. Акцент на інформаційному характері інформаційно-правових відносин не повинен виводити з поля зору і важливість організаційного значення цього різновиду правовідносин.

І. Л. Бачило, характеризуючи предмет і систему інформаційного права, вказує на організаційний характер інформаційних відносин [3, с.101]. Але такий акцент доречний виключно в поєднанні з попереднім, коли організується рух інформації. Інформаційні правовідносини, як підкреслював В. С. Цимбалюк, «завжди виникають (у кінцевому рахунку) з приводу інформації». Цей аспект

характеристики інформаційних правовідносин пов'язується зі специфічною роллю держави як владного організатора [18, с. 13].

Складно сперечатися із принциповою роллю держави в інформаційній діяльності як суб'єкта, яка організує обіг інформації. У той же час навряд чи можна будувати визначення її ролі за рахунок реалізації лише власних інтересів, виключно самотійно. Держава організує ці відносини, але на підставі врахування та узгодження всіх інтересів у суспільстві, дотримання об'єктивних пропорцій. Тому навряд чи є сенс протиставляти мотив, що спонукає державну діяльність (об'єктивну інформаційну необхідність), та реалізацію владного веління. Саме базуючись на об'єктивних інформаційних реаліях держава і має змогу, підстави діяти імперативними засобами. По-перше, це стосується того, що йдеться про управління власником обігом інформації (правда, у цьому випадку безпосередньо імперативні форми регулювання стосуються публічної частки суспільного продукту, тоді як стосовно частки, що знаходиться в обігу юридичних і фізичних осіб, переважно застосовуються диспозитивні методи). По-друге, у широкому розумінні будь-яке управління завдяки використанню правових форм вже є державним втручанням, засобом реалізації владного веління, бо за будь-яким правовим приписом стоїть можливість застосування примусу держави. З приводу цього В. Д. Гавловський аргументовано зауважує, що «в основі будь-яких інформаційних відносин лежить вольовий вплив держави на учасників інформаційних відносин з метою задоволення публічних інтересів держави завдяки, можливо, навіть певному обмеженню майнових інтересів перших» [6, с. 85]. При цьому хотілося б зробити два зауваження. По-перше, в такому контексті точніше говорити про будь-які відносини, що врегульовані інформаційно-правовими нормами, інформаційні правовідносини, бо інформаційні відносини як сфера правового впливу передбачають участь у цьому й інших правових норм, природа яких пов'язана з диспозитивними засобами впливу на поведінку учасників. По-друге, важко погодитись із тим, що задоволення майнових інтересів держави в режимі інформаційних відносин здійснюється шляхом обмеження майнових інтересів інших учасників [6, 83].

Майнові інтереси держави реалізуються в режимі виконання безумовних обов'язків інших учасників, і це зовсім не означає посягання на їх інтереси. Навпаки, реалізація безумовних обов'язків і є шляхом забезпечення їх власних інтересів. На наш погляд, не треба пов'язувати в цьому випадку інтерес з отримання чогось виключно з можливістю реалізовувати права, претендувати на послугу. Виконання обов'язку в цьому випадку дає можливість сформувати бібліотеки, архіви, які, власне, і зможуть реалізувати інтереси інших учасників інформаційних відносин. Інформаційні правовідносини виникають, змінюються і припиняються у сфері інформаційної діяльності держави, яка виступає як врегульований нормами права процес обігу інформації з метою виконання державою своїх функцій.

Для виникнення інформаційних правовідносин необхідна наявність юридичних фактів, з якими правова норма пов'язує виникнення, зміну чи припинення цих правовідносин. Це, безумовно, правильно з позицій загальної теорії права, але в той же час інформаційні правовідносини, виступаючи похідними від інформаційного змісту того явища, яке вони регулюють, повинні базуватися на відповідних інформаційних відносинах. Саме тому яскравий постулат В. С. Цимбалюка, що інформаційні відносини (інформаційні за змістом) можуть існувати виключно у формі правовідносин [18, с. 11], застосовується у багатьох наукових виданнях навіть без посилань, і для всіх, хто досліджує проблеми інформаційно-правового регулювання, зрозуміло, кому належить це положення.

Аналіз об'єкта інформаційних правовідносин ґрунтується на вихідних положеннях провідних фахівців у галузі, так і тих, хто досліджував цей напрям у другій половині ХХ ст. У найзагальнішому вигляді з об'єктом правовідносин пов'язується те, на що спрямовано суб'єктивні права та обов'язки суб'єктів відносин і до чого прагне поведінка останніх, що потребує правового регулювання поведінки учасників відносин стосовно саме цього об'єкта.

О. Баранов підкреслює важливість як розмежування понять «об'єкт правовідносин» та «предмет правовідносин», так і узгодженого їх застосування

[2, с. 45]. Ідеться про те, що у деяких випадках питання про об'єкт не має практичного значення, тому що він (об'єкт) у низці випадків невіддільний від самої діяльності суб'єктів і вичерпується характеристикою матеріального змісту правовідносин. Саме тому категорія «предмет правовідносин» являє собою певну цінність для інформаційного права. Він дозволяє привести у відповідність як саму поведінку учасників інформаційних правовідносин, так і ті інтереси, реалізація яких вимагає від них діяти саме таким чином. Реальна поведінка учасників інформаційних правовідносин завжди пов'язана з рухом інформації. Таким об'єктом і виступають інформаційні відносини, тоді як предмет інформаційних правовідносин виражається через інформаційні ресурси.

Зміст інформаційних правовідносин передбачає і досить ретельний погляд на їх суб'єктний склад. Т. А. Костецька так визначає поняття суб'єкта інформаційного права: «Суб'єкти інформаційного права – це юридичні й фізичні особи, які наділені правосуб'єктністю і потенційно можуть стати учасниками інформаційних правовідносин» [10, с. 69]. Характеризуючи принципову розбіжність між поняттями «суб'єкти інформаційного права» і «суб'єкти інформаційних правовідносин», О. Баранов зазначає, що «суб'єкт інформаційного права – це особа, яка володіє правосуб'єктністю, тобто потенційно здатна бути учасником інформаційних правовідносин. А суб'єкт інформаційних правовідносин – це реальний учасник конкретних правовідносин» [2, с. 49].

Дійсно, наявність в особи правосуб'єктності є підставою визнання її суб'єктом інформаційних правовідносин. Суб'єктивні юридичні права та обов'язки у сфері інформаційної діяльності роблять осіб потенційно можливими учасниками інформаційних правовідносин та притаманні суб'єктам інформаційного права незалежно від їх участі в конкретних інформаційних правовідносинах. Виступаючи учасником останніх, суб'єкт інформаційного права стає суб'єктом інформаційних правовідносин, стає особою, яка своїми діями реалізує такі права та обов'язки. Фактично з цих позицій і характеризує

цей елемент змісту інформаційних правовідносин І. В. Арістова, яка підкреслює, що суб'єкти інформаційних правовідносин – це особи, які беруть участь у конкретних правовідносинах і які є носіями інформаційних обов'язків та прав [1, с. 67]. Поняття «суб'єкт інформаційного права» та «суб'єкт інформаційних правовідносин» взаємозв'язані, оскільки суб'єкти інформаційного права стають суб'єктами інформаційних правовідносин у ході реалізації своїх юридичних прав та обов'язків, яких вони набувають при вступі в правовідносини. Окремим, дуже цікавим і змістовним питанням при характеристиці суб'єктного складу інформаційних правовідносин є визначення місця держави в цих відносинах та і взагалі поняття та роль суб'єкта владних повноважень. Традиційно склад суб'єктів інформаційних правовідносин включає державу, територіальні громади, державні та місцеві органи влади, юридичних та фізичних осіб. Фізичні особи традиційно представлені триланковою сукупністю: громадяни, іноземці, особи без громадянства. Це певний постулат.

Можна й іншим чином класифікувати склад цих учасників, виділивши колективних суб'єктів (підприємства всіх форм власності, установи, громадські організації) та індивідуальних суб'єктів (громадян). Однак в останньому випадку поза межами цієї системи залишаються відповідні адміністративно-територіальні утворення (державна, територіальні громади). Безумовно, їх інтереси представлені колективними суб'єктами (державними та місцевими органами), але в деяких випадках вони не лише не збігаються, але і не можуть збігтися.

Список літератури:

1. *Арістова І. В.* Державна інформаційна політика та її реалізація в діяльності органів внутрішніх справ України: організаційно-правові засади : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.07 / Ірина Василівна Арістова. – Х., 2002. – 476 с.
2. *Баранов О.* Інститути інформаційного права // *Правова інформатика.* – 2006. – № 3. – С. 40–46.
3. *Бачило И. Л.* Конфликты в информационной сфере. Правовые проблемы (Семинар сектора информационного права ИГП РАН) / И. Л. Бачило, А. Г. Арешев // *Государство и право.* – 2008. – № 7. – С. 98–106

4. *Беляков К. И.* Управление и право в период информатизации : монография / К. И. Беляков. – К. : КВЦ, 2001. – 308 с.
5. *Беляков К.* Організаційно-правові проблеми формування державної інформаційної політики України / К. Беляков // Право України. – 2004. – № 10. – С. 16–19.
6. *Гавловський В.* Інформаційне законодавство України: концептуальні основи формування / В. Гавловський, В. Цимбалюк, М. Швець, Р. Калюжний // Право України. – 2001. – № 7. – С. 81.
7. *Гевлич А.* Державна політика України у сфері захисту персональних даних : міжнародно-правовий аспект / А. Гевлич, В. Селиванов // Право України. – 2006. – № 1. – С. 9–15.
8. *Гонцяж Я.* Свобода інформації та виконавча гілка влади: Правові норми. Інституції. Процедура / Я. Гонцяж, Н. Гнидюк. – К. : Міленіум, 2002. – 240 с.
9. *Додонов О. Г.* Інформаційна політика органів державної влади і напрями удосконалення. Стратегії розвитку України: теорія і практика / О. Г. Додонов, О. В. Литвиненко, С. О. Янішевський ; за ред. О. С. Власика. – К. : НІСД, 2002. – 615 с.
10. *Костецька Т. А.* Актуальні проблеми державно-правового регулювання інформаційних відносин / Т. А. Костецька // Часопис Київського університету права. – 2006. – № 4. – С. 63–68
11. *Нисневич Ю. А.* Информационная политика России: проблемы и перспективы / Ю. А. Нисневич. – М. : Фонд «Ноосфера», 1999. – 176 с.
12. *Олійник О. В.* Політико-правові аспекти формування інформаційного суспільства суверенної і незалежної держави / О. В. Олійник, О. В. Соснін, Л. Є. Шиманський // Держава і право. – 2001. – Вип. 13. – С. 34–41.
13. *Письменский А. А.* Информационное право Украины. Законодательство, комментарии, перспективы / А. А. Письменський. – Х. : Бизнес Информ, 1996. – 248 с.
14. *Правовая информатика и кибернетика : учебник / Г. А. Атанесян, О. А. Гаврилов, П. Дёри, А. Г. Каблуков, и др. ; под ред. Н. С. Полевой.* – М. : Юрид. лит., 1993. – 528 с.
15. *Рассолов М. М.* Правовая информатика и управление в сфере предпринимательства : учеб. пособ. / М. М. Рассолов, В. Д. Элькин, И. М. Рассолов. – М. : Юристь, 1996. – 480 с.
16. *Синеокий О. В.* Високотехнологічне інформаційне право України / О. В. Синеокий. – Х. : Право, 2010. – 360 с.
17. *Фігель М. В.* Доступ до інформації та електронне урядування / М. В. Фігель. – К. : Факт, 2004. – 336.
18. *Цимбалюк В.* Інформаційне право: визначення сутності та змісту як комплексної галузі права / В. Цимбалюк // Правова інформатика. – 2005. – № 2. – С. 5–14.

Коваленко Л. П. Информационные отношения.

В статье рассмотрены понятие и сущность, особенность, значение информационных отношений. Приведена классификация групп общественных отношений, которые составляют предмет информационного права.

Ключевые слова: информация, информационные правоотношения, предмет информационных правоотношений, содержание информационных правоотношений.

Kovalenko L. P. Information relations.

This article discusses the concept and nature of the singularity, the value of information relations. The classification of groups of social relations, which are the subject of information law.

Key words: information, legal information, the subject of legal information, legal information content.